

Іригація

Іван Франко

I

Було се одної прекрасної весняної неділі. Празнично та велично сходило сонце над великим подільським селом Сухобабами. Празнично зеленіли верби понад невеличкою болотяною річкою здовж села, в котрій уже плюскоталися стада панських качок. Празнично шумів ліс на невеликім горбику оддалік села, і празнично загули необавці опісля церковні дзвони. Все в селі, від чисто вибілених хат аж до дітей, прибраних в білі сорочечки, так і промовляло, що нині якесь свято, — не проста неділя, а якийсь особливий празник.

От посипались із хат люди до церкви, всі повдягані в що хто найліпшого мав; от потяглась і дітвора довгим шнурком із школи під проводом нестарого ще, але, очевидно, недужого на груди учителя. Панотець не виходять ще на службу божу, то й народ стоїть попід церкву, гуторить, деякі регочуться, жартують, — а всі хвиля від хвилі звертають очі то на дорогу, то на панський двір на кінці села, на видному горбі, в вінку старосвітського густого та величезного саду.

— Го, го, вже Каролько браму відчиняє! Їдуть, їдуть! — роздався нараз гомін, заметушилися люди, а котрі були менші ростом, почали спинатися на пальці, немов надіялись побачити бог зна яке диво.

— Три! п'ять! вісім! аж десять повозів! Десять повозів! А панства, панства! І пан маршалок, і нашого пана брат! І стрий! І панство з Бурчалова, і з Паляничина, і з Грабників! А дивіть, дивіть, на місток повернули! Н-на, от тобі раз! В переднім повозі коні стали! Гу, як дуба стають, не хочуть іти! Ха, ха, ха! Місток діравий, — видно, дуже панськоваті луп'ярі, не привикли до нашого сухобабського містка! Нічого, нічого, нехай привикають! Але-бо завзявся пан дідич: "Не буду направляти ані допомагати до направи, то до мене не належить!" Ну, добре, — ми направили так, як нам треба, наші коні не бояться ходити і діри вміють обминати, — а як собі там його панські коні підуть, то нас нічого не обходить.

Отакі, голоси і виклики роздавалися з-посеред зібраної коло церкви товпи народу сухобабського, а послідня замітка була привітана загальним вибухом сміху. Церков стояла на високім горбі понад селом, так що з-перед неї видно було мов на долоні все, що діялося на селі, а особливо на дорозі.

— Ха, ха, ха! Дивіть, дивіть, фірмани позлазили, позатулювали коням очі і так ведуть їх через міст! І другий повіз так само! І третій!.. Ну, попереїздили. Але то пан лютий буде! Війте, гей, війте, — та ви не маєте ту чого й стояти, на очі йому показуватися! Наганьбить вас перед усім панством і перед маршалком повітовим!

Але слова ті були на вітер сказані. Війт і сам знав, що його чекає; він надіявся, що панство підуть до церкви піхотою, і тим потішався, але скоро побачив, що їдуть, то зараз же, не дожидавши служби божої, дав тягу в поле, та так, щоб ніхто й не бачив,

куди він подівся.

Але от вийшов панотець, молодий ще, низенький і худенький панотчик, обіч нього висока, товста і повновида паніматка, а позад них здоровенна і товста, як прикадок, мати паніматки, або, як її жартом в селі називали, сухобаба. Вони всі троє йшли спішно; панотець почув уже, що панство їде, і квапився стати на службу божу, заким вони прибудуть. Наново заревли дзвони на дзвіниці, заметушились люди, і старші, хрестячись, поперли до дверей церковних, котрі відмикав паламар. Але, хоч двері були відчинені, ніхто не входив перший; всі розступилися широко в дві лави, щоб пропустити панотця і його дам. Мужики цілували панотця і паніматку в руки і низько клянялись сухобабі, а за її плечима покиували головами, сміялись та перешіптувались деякими не зовсім делікатними жартами.

Звільна наповнювалась церква народом; велика ще купа, особливо молодшого покоління, стояла під церквою і слідила за довгим рядом пишних карет та повозів, що, поблискуючи лакованими пудлами та срібною упряжжю коней, побризкуючи дзвіночками, та дзоркальцями, та ланцюжками, звільна котили по селу, викликаючи своєю появою з усіх хат купки цікавих, а притім боязливо якомсь поглядаючих дітей та жінок.

— А що, чи я не казав, — заговорив з усміхом один парубок. — Глядіть, насамперед завертають до коршми! Насамперед коршму навідати, а потім церкву!

— Ну, се так і годиться, — підхопив другий. — Не знаєш, як то кажуть: Kier świat, prgorinacja grunt*.

— Вже то нема що казати, наш пан тою своєю коршмою так хвалиться, як жид пархами. То у него не коршма, а "касино", — і таблицю таку казав прибити, — і жида нема, тільки свій двірський посіпака, — а сивушище таку, пек їй, продає, що вип'єш чарку, то хоч по стінах дерись, така недобра! І ще й жалуєсь, що люди волять з Бурчалова від жидів брати, ніж у него!

— А я думаю, — сказав один старий чоловік, — що коли наш пан такий дуже "постемповець" (він сказав се слово з якимсь особливим притиском, очевидно, передразнював пана, так що всі присутні аж залились сміхом), то нехай би і коршму свою скасував, і горівки зовсім не кутив. Однак жалуєся, що за одну гуральню сім раз більше акцизу платить, ніж податку з усіх своїх gruntів. Я би, бувши ним, не платив би і не кутив би.

— Е, нанашку, — підхопив один парубок, — та бо ви забуваєте, що то належить до "хавтурної місії", як він каже. Гуральня мусить бути, бо то найкраща галузь домашнього промислу, ну, а коли вже пан дома промишляє над тим, щоб горівку зробити, то мусить же промишляти й над тим, щоб її хлопи випили. От вам і коршма, і касино!

— Та про яку се ти хавтурну місію плетеш, дурний Климе, — крикнув хтось ззаду. — Культурна, дурний, культурна.

— Ні, політурна, — крикнув хтось інший. — Знаєш, політура що?

— Та най там буде, яка хоче, — сказав перший парубок, — але я тільки одно рад би знати: чи до тої місії також належить пси людські по полю стріляти, чи ні? Адже

позавчора виходжу в поле, пан іде з стрільбою. Думаю собі, — може, на полювання, вклонився та й кажу: "Боже помагай!" Не відійшов я й на сто кроків, аж чую позад мене: бумс! Озираюся, а то наш Босий, — знаєте, той червоний наш песок, — лиш раз дзявкнув, аж підскочив, та й бац насеред поля. Прибігаю, — ого, лиш кров булькоче. А пан уже даліше пішов, та тільки обернувся та й крикнув до мене: "А нех ми жито не толочить!". А там і жито таке, що й курки не закриє! Став я, аж мене серце заболіло: такий песик добрий був та чуйний, — і позавидів ворог!

— Ба, а моє хіба не таке? — зачав старий чоловік, штуркнувши паличкою о землю, але дальшу його мову перебили оклики:

— Вже їдуть, вже їдуть! Наближаються!

Мов курята, сполохані шулікою, люди подались до церкви. Вони здалека бачили лице "свого пана", котрий, як господар, їхав в самім першім повозі поруч з паном маршалком повітовим, — і лице те, червоне та одуте, не віщувало їм нічого доброго. Перед церквою зробилося зовсім пусто та тихо, тільки з церкви доносився поперемінно то слабкий, тремтячий тенор панотця, то верескливий та пискливий хор сільських школярів, котрі під проводом свого учителя співали службу божу. Карета за каретою під'їздила аж під самі двері церковні, лакеї прискакували і відчиняли дверці, висаджували построєних дам і товстопузих, у фраках або в кунтушах та при карабелях, панів. "Свій пан", яко господар, пішов в церкву з своїми двома лакеями, щоб зробити прохід для панства, оглянути місця, приготовані для сидження. Звільна, пестробарвною, пахучою парфумами хвилю влилась в церковцю ціла товпа вельможного панства, брязкаючи карабелями та шумлячи шовковими сукнями. Якраз читалось євангеліє, і панотець мусив перервати читання, поки панство не поуміщується, а опісля сказав коротеньку проповідь на тему: "Блаженнії нищії, яко тії бога узрят".

II

Пишно палає сонце на небі, піднявшись уже геть-геть високо по пречистому, темно-голубому зводі. Всміхається велично і ласкаво сипле цілими потоками золотого проміння на розкішну подільську долину, що розляглась понад невеличким потоком повище села Сухобаб, серед похилих схилів рівної височини, що потяглась геть-геть хвилястим морем на схід до Медоборів, а на південь аж до Дністра і даліше. Та й не жаль же нині сонцю праведному розсипати тільки блиску і пишноти понад сею невеличкою долиною; і вона пристроїлась та прикрасилась, і вона радіє та пишається, мов молода, до шлюбу йдучи. Адже ж вона, оця сама невеличка долина з рідкою, несочистою травою, витолочена кінськими копитами та товарячими ратицями, перерізана мізерним болотяним потічком, обрамлена зораними і ще не порісшими нивами, — вона призначена зайняти почесне місце в історії культури Поділля, на ній має бути зроблений перший крок нашої раціональної господарки на лад західноєвропейський, перша проба штучного орошення при допомозі машини!

Ось насеред долини, на підмістку з міцних дубових брусів, стоїть та машина, свіжо спроваджена з Англії, нова, блискуча, готова до роботи, мов заграничний звір,

знитившись, чапить і блищить очима, готов до скоку. Її колісся спокійно дрімає на сонці, а грубезне, цілих десять сантиметрів в промірі гирло її помпи простяглось над долиною, мовчазливе і таємниче, готове в найближчій хвилі випустити з себе багаті потоки — тільки не знати, чи плідотворної благодаті, чи гіркої наруги. Грубий решітковатий ссак тої помпи давно вже лежить на дні потоку, котрий треба було загатити, бо звичайної його води навіть натілько не ставало, щоб цілковито покрити залізну барилку того ссака. А оподалік від машини грубий стовп в землі, а півперек того стовпа довга закована дрючина, до котрої присилено на обох кінцях по одному орчикові і по одній кінській упряжі; се керат, злучений з машиною попід землю проведеним валом та зубатими колесами, переносячими силу кінського обороту на помпу. Машина і керат пристроєні вінцями з зелені і цвітів та хоруговками з червоно-білих платків, що в тій цілковитій тиші без руху позвисали долі паличками і також спокійно дрімають на сонці.

А трохи оддалік керату — гай, гай! що за рідка та незвичайна поява! На товстих шнурах та мальованих жердках розп'яте велике полушовкове шатро — правдиве польове шатро якогось гетьмана чи полковника, предка пана дідича Сухобаб, Зефірина Андрониковського. Двісті літ оте шатро спочивало в укритті, то є в старій паці на стриху двірським, чимало дір попрогризли в нім миші та молі, — але що се вадить? Чому сьому останкові предківської слави не звеличити нового моменту сучасної слави, що основується уже не на війнах, та битвах, та кровавих танцях, а на мирнім поступі, на праці рук і розуму? От і велів пан Зефірин виволокти стару пам'ятку, позшивати та полатати і розіп'ята на луці. В шатрі поставлено стіл і заставлено його багатою перекускою для світлих гостей. Крутиться там ціла купа лакеїв та двораків — одні в ліберіях, другі так-таки в куртках з якогось полосатого біло-червоного ситцю, мов комедіанти. Гомонять, прибирають, стукають тарілками, брязкають вилками, ножами та чарками, двигають коші з вином, барилки з вишняком, медом та горілкою, метушаться, та регочуться, та сваряться, бо ось уже в церкві скінчилась відправа, а на дорозі з села понад потічком курять та женуть довгим рядом блискучі повози з ясновельможним панством. А за повозами оддалік купа селян, господарів, баб і молоді, а напоследку, мов вівці, тонучі в куряві, шкільна дівтора під проводом учителя.

— Чи все готово? — роздався могучий, звучний голос пана Зефірина, що враз із паном маршалком перший причвалав і, вискочивши з повозу, подався до шатра, оставляючи двом лакеям висадити з повоза і попід руки провести через вигідну кладку на Перекопі, відділяючим панську луку від хлопських, валовиту, здоровенну стать пана маршалка.

— Все готово, прошу ясновельможного пана, — відрепортував, випрямившись, панський камердинер Стефан, перехрещений в Теофана.

— Бо то на вас ніколи ні в чім спуститися не можна, — сказав пан Зефірин і, як добрий господар, пішов сам оглянути все в шатрі. Слуги поставали недвижно по кутах, тільки Теофан слідував за паном, нахиливши вперед верхню часть тіла, немов готовився ось-ось кудись побігти, когось ловити, або що.

— Ну, бійтеся бога, як же се поуставлювано! — якось немов аж болісно скрикнув пан Зефірин. — Де риба? Де поросся? Чому не все так, як я тобі казав, Теофане, тумане запечатаний, га?

Пан Зефірин був великий митець в штуці "убирання", т[о] є[сть] заставлювання столів. За сю свою штуку він удостоївся похвал і компліментів з уст многих високопоставлених осіб, навіть з уст самої княгині Шметтерлінгової. То й не диво, що тут, у себе дома, він мав право дбати, щоб стіл зовсіди заставлений був так, як сам запорядить, мав право гніватись, коли що не було по його. Слуги знали се й не змагалися; в одній хвилі все устроєно і упорядковано по його показу.

— Ну, бачиш, дурню один з другим! — з виразом внутрішнього вдовolenня повчав слуг пан Зефірин. — Що то значить мати трохи олію в голові. Ви ту навалили, накопичили, ні ладу, ні складу, — а тепер о! Все в порядку, що кому треба, зараз і знайде, — і густовно як!

І пан Зефірин з уподобою повів очима по столі.

— Авжеж, прошу ясновельможного пана, — сказав Теофан за його плечима. Прочі слуги нічого не казали, тільки їх очі жадібно розбігалися по наставлених на столі наїдках і напитках, і, певно, не один з них подумав собі: "Біс би брав твою густовність, коли нам з неї, мабуть, і кістки обглодати не лишиться!"

Між тим усі гості сього новомодного празника вже зібралися. Панство повисідало з повозів і цікаво оглядало машину, дами пхали та штуркали своїми парасольками о її залізні боки. Селяни великою купою стали обіч, скося поглядаючи то на машину, то на шатро, з котрого неслися приємні запахи холодного печива та брязкіт переставлюваного скла. Дітвора, уставлена осібною купою, цікаво витріщила очі на панські убори, то на заставлений в шатрі стіл, деякі в середині купи штовхались, шушукали та стиха сміялись, але зараз же й утихали, коли учитель грозив їм кулаком. Панотець надів епітрахиль; паламар приготував столик для відправи молебна і набрав води з потоку для освячення. Почався молебен і освячення води. Співала дітвора під управою учителя. З релігійним благословенством окроплено машину, і керат, і всіх присутніх святою водою.

— Нехай же той чужоземець, що нині перший раз загостив на наше поле, станеться нашим добрим другом і вірним помічником, нехай причиниться при божій помочі до умноженій плодів земних і слави божої! Господи благослови! — Сими словами закінчив свою промову панотець, знімаючи з себе епітрахиль.

— Дай боже, дай боже! — скрикнув пан Зефірин, а за ним і всі гості підхопили хором: "Дай боже!" Серед сутолоки пан Зефірин підступив до панотця, з подякою стиснув йому руку і, втиснув в ту руку завинутого в папірець дуката — се була його звичайна плата за всяку торжественну потребу — і спитав;

— Ви їдете, панотче?

— Їду, — сказав панотець з квасною міною, скинувши тужним поглядом на заставлений під шатром стіл.

— Микита, — гукнув пан Зефірин на одного візника, — під'їдь ближче. Завези

панотця на попівство і вертай сюда назад! Прошу, панство, прошу ближче, на маленьку перекуску!..

III

Маленька перекуска тяглась уже дві години. Панство не спішилися, гомоніли, жартували. Селяни за той час оглядали машину, керат, пробували навіть обертати його, впрягшись по кілька в кожду шлею; старші, похитували головами, деколи тільки муркочучи уривані слова, як: "панська фантазія", "дуригріш" і т. ін. Вкінці, на розказ пана Зефірина, слуги крикнули людям, щоб рядами посідали на луці, і винесли для них барилку горілки і кіш білого хліба на закуску. Теофан обділював. Школярів прикликано ближче і уставлено в чотири лави тут же при вході шатра; їм роздано по келишкові меду і по пиріжкові на закуску, щоб добре співали.

Перекуска скінчилась, — пан маршалок, наливши собі спорий келишок вишняку (він дуже любив сей напитек, особливо хвалив сухобабський, — такого, мовляв, ніде приготувати не вміють), піднявся з крісла на ноги, важко дишучи і опираючись обома руками о стіл. Він кашельнував голосно, щоб звернути на себе загальну увагу, — і зараз притих гомін. Відтак добув з кишені хустку, обтер собі нею спотіле, широке та товсте, майже квадратове, а надто ще занглійська виголене обличчя, встромив свої сірі, в товщу потопаючі очі в машину, далі підвів руку і, вказуючи нею на ту ж машину, по хвилиній роздумі заговорив густим басом, по своєму звичаю зачинаючи від середини думки:

— А затим, мої панство, най жиє культура!

З ефектної паузи, котру треба було зробити після сього оклику, пан маршалок скористав в той спосіб, що духом вихилив свою чарку вишняку і порожню підставив Теофанові, щоб наповнив її наново. Гості, знаючи ораторську вдачу пана маршалка, мовчали, — деякі попригубляли й свої чарки. А пан маршалок, голосно цмокнувши язиком і обтерши уста серветою, раптом зачав зовсім іншим тоном і в іншому, скорішому темпі, немов силою пари викидаючи слова з свого нутра:

— Як із гирла сеї машини за хвилю поллеться багата струя води, орошуючи та запліднюючи отсі луги, так нехай ураз із сею водою розливається чимраз ширше, чимраз могутніше благодатний вплив культури і західноєвропейського поступу по наших благословеннім Поділлі! Тут поле широке, світ одвертай, — як сказав поет. В тій нашій рідній подільській землі лежать величезні скарби і ждуть тільки вмілої руки, котра б зуміла покористуватись ними. Земля плодovита, небо лагідне, води рибні, люд тихий і до праці навиклий, — отсе, мої панство, що так скажу, ресурси, природні джерела багатства, — се той підклад, та підстава, та підвалина, на котрій може і мусить здвигнутись пишна будова культури і поступу. А тут, мої панство, ми маємо між собою одного з піонерів і чільних представників того благодатного змагання до культури і поступу. Се наш улюблений сусід, наш дорогий господар, наш учений і наш поет, слава і честь нашого повіту, пан Зефірин Андрониковський.

Оп'ять ефектовна пауза. Пан маршалок глибоко зітхає, немов скинув з плечей якийсь великий тягар, і звіщує голову, мов підрізаний. Тільки рука його з чаркою

вишняку машинально простягається поперек стола, щоб чокнутись о чарку пана Зефірина. Затим, так само машинально і не дивлячись навіть, мов мимоходом, пан маршалок спорожнює свою чарку і, мірно хитаючись на стану, починає знов іншим, уже зовсім елегійним тоном:

— Чи ж маю розказувати його життя, його труди, його заслуги? Ох, не моя сила, та й не пора ще до того. Потомність, мої панство, потомність оцінить їх вповні! А я нагадаю вам тільки те, що й самі ви усі знаєте. Батько його — боже мій, так і здається, що він ту між нами, що він не вмер, не міг умерти, незабутний Калясантій! Хто його не знав? Хто з ним не дружив? Хто не був йому зобов'язаний чи то добродійством, підмогою, приятельською службою або хоч доброю радою? Та не о нім річ. Здобутки свого труду лишив гідному наслідникові свого імені, своєму єдиному синові. А що ж той син, побачившись наслідником батьківської фортуни, що ж він зробив? Чи відцурався батьківщини? Ні! Він покинув столицю з її приємностями і забавами, покинув навіть школу, де йому вже от-от усміхались екзамени і дипломи, орлом прилетів в Сухобаби, щоб батьківське добро не осталось без батьківського ока. Все оглянув, все в порядок привів. І чи лишив усе в старім шлендріані? Ні! Вже відразу заявив себе поступовцем, ворогом закоснілої рутини. Зараз завів нову адміністрацію після свого оригінального помислу, нову бухгалтерію, — одним словом, новий лад, — і аж тоді, устроївши все, поїхав за границю довершувати свої студії. Не манили його Карлсбади, Мерани та Остенди, а коли й бував в них, так се тільки для порятунку надрушеного працею здоров'я і для глибоко-філософічних студій над серцем людським. Плодом тих студій і була його знаменита книжка, нанизана правдивими перлами ума і таланту, — говорю ту про його книжку: "Філософ в Карлсбаді, Мерані і Остенді". Всі ми її знаємо, а нашої многонадійної молодіжі служить вона практичним підручником, — найкраще свідоцтво її неоціненної стійкості. Але, літаючи духом в найвищих сферах думок, він рівночасно це спускав з ока практичних, життєвих інтересів своєї батьківщини. Пробиваючи зимою дома, він не дармував, але зацікавився поважними, джереловими студіями і на їх Основі написав другу неоціненну книжку: "Пропінація, її історична основа, її теперішній стан і будущий розвій". Чи маю говорити о високих прикметах сього діла? Чи о вражінні, яке воно зробило на загальні публіки, ба й на заграницю? Ні, замовчу, щоб не повторювати річей надто звисних.

Під час хвилиної передишки, котра наступила на сім місці, пан маршалок таки повторив одну звисну річ, т[о] е[сть] випорожнив чарку і кивнув Теофанові, щоб налив йому другу. Затим провадив свою річ дальше.

— Англія манила його до себе, Англія, той край найвищого духовного розцвіту і найбільшої практичності. Ту він довершив свої студії. Ту написав третю свою книгу, що гідно увінчала його наукову діяльність: "Англійський лендлорд і подільський шляхтич, історична паралеля". Відси вкінці він задумав пересадити на наші благодатні ниви оту раціональну господарку, котрою той край справедливо славиться. І що ж ми на все, дорогі панство, га? Що ж ми можемо іншого, як хіба з усього серця сказати йому: "Щастя боже!" Най жие наш перший раціональний господар, наш піонер культури і

поступу, пан Зефірин Андрониковський! Най жиє!

— Най жиє! Най жиє! — загомоніли гості, чекаючись з почервонілим від радості і сонячної спеки паном Зефірином.

— Най жиє! Vivat! — заревли перед шатром збиті вкупу двораки, а за ними й оддалік стоячі селяни. Заметушився й учитель, почав штовхати до купи своїх школярів, до котрих прилучилося ще кілька парубків і старших селян, і вони нестрійним хором запищали та загули:

— Наш пан дідич най жиє, многа літа най має! Многая, многая літа!

Проспівали, витягаючи те "многая" щосили. Пани і пані напів з подивом, а напів з милосердям гляділи то на похриплих сільських хлопців, співаючих з нот, то на учителя, що аж упрів та зо шкіри дерся-мучився, і такт даючи, і підтягаючи всіма голосами, де тільки котрий голос грозив зробити якусь грубшу помилку, і підштовхуючи лінивих та несмілих, і пригрозуючи тим, що тягли фальшиво. Бідний учитель! Сьогоднішній день був для нього правдивою мукою, і освячення перших починів сухобабського поступу прийшлося йому опісля відпокутувати двонедільною хрипкою!

IV

Демократизм в Європі — обов'язкова річ для кожного поступовця. А пан Зефірин і поступовець, і європеець, то й як же йому не бути демократом? А демократизм що каже? Попереду інтереси народу, а там уже інтереси шляхти. То й не диво, що пан Зефірин, сердечно стиснувши руку пана маршалка, сказав:

— Щиро дякую вам, високоповажний і дорогий наш пане маршалку і ви всі, милі сусіди, за знак вашої прихильності! Але поки буду мав честь ширше висказати те, що у мене на серці і на умі в нинішнє свято, позвольте мені сповнити свій обов'язок господарський зглядом зібраного ту народу!

— О, просимо, просимо! — загомоніли панство, не знаючи навіть, що то за обов'язок.

Пан Зефірин рушив з шатра до селян, за ним посунуло й проче панство. З відкритою головою, поблискуючи лисиною на маківці, він поважно ввійшов між селян і, попросивши їх, щоб троха розступилися і стали перед ним в півокрузі, піднятою рукою повітав їх і сказав донеслим голосом:

— Дякую вам, люди, за те, що були такі добрі і прийшли на наш нинішній празник. Бо то, видите, ви того не розумієте, то я вам виясню. Видите сю луку? Правда, вона пуста, трава не хоче рости, а чому? Бо ту земля така: раз вигорить, то знов вимокне. Як треба води, то нема, а як не треба, то є. Ну, що на то порадити? Ви би, я знаю, заложили би один з другим руки за пояс та й сказали б: "Га, божя воля! Як бог дасть, то вода буде, а як бог дасть, то й висхне". Воно-то правда, божя воля на все, але розумний чоловік повідає: "Бога взивай, рук прикладай!" Видите, ту тече потічок, — і то бог дав. А розумний чоловік повідає: "А що, якби в посуху сей потічок звернути на луку?" — "Е, — скажете ви, — як його звернути, коли лука о цілий сажень вище потічка?" Але розумний чоловік скаже вам на те: "Дурні ви! Хіба ж то така велика штука спровадити воду там, де чоловікові хочеться? Хіба не повинаходжено на те

машини?" От і видите таку машину перед собою: отсе маєте помпу, а отсе керат, — запряжемо пару коней і будемо тягти воду з потоку на луку. В Англії і по других краях давно вже такий спосіб позапроваджували, а у нас ото перша проба. А називається така робота: іригація, — знаєте? Повторіть: іригація!

— Ригація! — загули хором селяни.

— Не ригація, іригація, — поправив пан Зефірин, — то значить: орошення! Бо то, видите, маю тут 50 моргів луки, а досі мені морг ніс ледве 10 ринських чистого доходу. Тепер уважайте, який ту простий рахунок. Отсе машина коштує мене враз з пересилкою з Англії 5000 ринських, а які луки після такої іригації, се я сам бачив, то й казати мені не треба! Як кажу, щоби мені дохід з морга лиш подвоївся, то за п'ять літ і машина мені виплатиться, і луку буду мав таку, що хоч в пуделочко вложити. Бачите, що то значить освіта!

— Бачимо, бачимо! — загули селяни, а хор знов зарипів "Многая літа".

— Ну, а тепер біжіть по коні, запряжіть і зробимо першу пробу! — сказав пан Зефірин. Кілька парубків кинулось, і за хвилину коні були на місці, впряжені і готові до руху. Двірський слюсар і машиніст оглянув все як слід і крикнув: — Можна! — Тоді пан Зефірин скомандував:

— Ну, в ім'я боже, гей!

Рушили коні, звільна, повагом і спокійно, — вправні були в кераті ходити. В загаченому потічку води було доволі, то й полилась вона на луку могучою струєю, срібними, живими гадюками розповзуючись по траві чимраз далі та далі. Панство якусь хвилину цікаво дивились, а опісля почали забиратись під шатро, бо спека була велика. Тільки селяни пильнували машини і коней, цікаво слідячи за кожним рухом; приглушеним голосом вони робили свої уваги, але до пана Зефірина не доходили їх слова. Хор знов щось проспівав, мабуть, чи не "Мир вам, браття".

— Даць їм вудкі! — крикнув пан Зефірин на своїх двораків, а ті метнулись до столу, при котрім стояли бочівки з горілкою, і почали частувати селян. Між тим панству знов поналивано чарки. Пан Зефірин підніс свою догори, і всі за ним попідносили свої. Він кашельнув, ступив крок напроти пана маршалка і сказав:

— В ваші руки, дорогий сусідо і вельмиповажаний пане маршалку! П'ю сю чарку і надіюсь, що всі її сповните ураз зо мною, за велику нашу загальну, жизненну справу, за культурну місію двора серед громади!

Піднесена вгору рука Зефірина — мабуть, від великого внутрішнього зрушення — почала трястися, і з неї покапало вино. Щоб не держати довше, він випив, і всі гості випили, а поки слуги наливали наново, він тягнув далше свою орацію:

— Так, культурна місія двора серед громади — то наша велика задача, то властивий поступ, над котрого ширенням я працюю і працювати буду, доки духу стане в моїй груді! Правда, не заперечу я того, що сказав наш дорогий маршалок. Щедро розсипала природа свої дари над нашим Поділлям. І двір, і хата можуть жити в достатку і злагоді і помагати собі взаємно. Чого ми домагаємось від селян, се всі знаємо і се дасться сказати кількома словами: побожності, уцтивості і працювитості. Побожний повинен

бути селянин, бо раз у нього не стане бога, не стане тої невидимої караючої руки, то він в тій хвилі зробиться диким звірем і пожре нас. Уцтивий повинен бути селянин, щоб сповняв чесно свої обов'язки, додержував даного слова, бо прецінь же на тім ґрунтується весь горожанський порядок, — се тільки дає йому право бути горожанином конституційної держави. А працюючий повинен він бути, — ну, се вже звісно, бо як не заробить, то й їсти не буде. Се так, мої панство, се всі знаємо. Але чи всі так само знаємо й наші обов'язки зглядом селянина? Чи всі знаємо, чим ми для нього є і повинні бути? Не уймаючи честі нікому з присутніх ту, осмілюся-таки сказати, що не всі знаємо се так ясно і докладно, як би сього було треба.

Щось немов легесенький осінній вітерець повіяло по цілім зборі. Квадратове лице пана маршалка почервоніло, не знати, чи від вишняку, чи від досади, бо то був чоловік, як казали, "з гумором і темпераментом", а особливо коли мав в губі. У деяких гостей губи потягнулись кінцями вниз, у других вгору від незамітного іронічного сміху, — але, впрочім, все було тихо, чемно і прилично, як і слід при таких піднеслім торжестві. А пан Зефірин говорив далше:

— Так, мої панство, не всі знаємо! Бо що репрезентує двір в селі? Репрезентує традицію, інтелігенцію і капітал. Се ті три джерела, з котрих плінуть наші права, але разом і наші обов'язки. Які права дає нам традиція? Право на пошану і честь у селян, те право моральної вищості, яке надає почуття великих заслуг наших предків і блискучої минувшини, котрої ми одинокі представники і зберігателі. Але, користуючись тими правами, які ж обов'язки маємо ми, вложені на нас тою традицією? О, певно, що великі і святі! Зберігати її дорогі останки, плекати в своїх серцях духа минувшини, святу і невгасаючу любов вітчизни і ті незабутні чесноти, котрими предки наші на весь світ ясніли, ту рицарську енергію, ту горду незалежність, сполучену з ненастанною дбалістю о добро цілості, ту жертволюбність для інтересів загалу, котрої так багато і так блискучих примірів виявляє кожда карта нашої історії!

— Зебжидовський, Зборовський, Радзейовський, Спалінський, Сіцінський, Щасний-Потоцький, — впівголоса на пальцях вичислив пан маршалок, немов для власної пам'яті, — і лица всіх присутніх спалахнули живим рум'янцем — не знати, чи встиду, чи обурення, чи так-таки невинного заклопотаний з тої причини, що такий поважний чоловік так не впору перебиває таку гарну мову, та й то ще господаря дому. Пан Зефірин, хоч так же спалахнув живим огнем, але вчинив так, немов не чув тих слів, і, кашельнувши разів кілька, говорив далше:

— Які Права надає нам інтелігенція? Права природних і одиноких провідників, заступників і репрезентантів народу. А обов'язки? Обов'язки учителів і просвітителів. Світла треба нашому народові, — всі се повторюємо, — а прецінь треба нам знати, що тільки від нас він може дістати те світло правдиве, не те, що розпалює пожар, а те, що світить, а не гріє, то є, pardon, не палить! Глядіть, мої панство, один вид такої машини більше навчить хлопа, як десять книжок. Хлопові треба не теорії, а практичної науки, — іншої він не зрозуміє, інша йому непотрібна і шкідлива. А така практична наука повинна і може йти тільки з двора. Як життя дідича і його сім'ї повинно бути для хлопа

взірцем моральним, так увесь двір повинен бути для нього школою, музеєм, кабінетом експериментальним, вічно отвореною книжкою. І як з гирла сеї машини ллється благодатна вода на зсохлу землю, так з двора повинна раз у раз литись...

— Трррах! — роздалось нараз знадвору.

— Що там? Що там? — закричали панство, заметушились і поперли до машини. Води насеред луки стояла вже величезна калюжа, але зато потік був майже до дна висаний. А коло машини метушились люди, шпортаєся заклопотаний слюсар. Коні стояли.

— Що ту сталось? — скрикнув, прискакуючи, пан Зефірин.

— А хто знає, що, — чухаючись в голову, сказали парубки, держачи коней, — щось в машині луснуло, і вода перестала йти.

— Та що ту буде йти, коли в потоці сухо, — озвався гризько пан маршалок.

— То-то й є, прошу ясновельможного пана, — озвався слюсар, — ся помпа завелика для сего потоку, а як не стало води, то крізь дірки в сисаку набігло досередини болота. Болото заткало кляпу, коні шарпнули і товчок кляпу злавав.

Пан Зефірин аж посинів з лютості і, не тямлячи сам себе, крикнув:

— А нехай же вас грім поб'є, осли безглузді! І чому ж ви не перестали, як побачили, що води нема? Тепер треба буде машину назад до Англії посилати до направи, бо ту жаден дурень її не направить!

V

Пані Целіна Андрониковська лежить недужа і до гостей не являлась. І недуга її не проста, — глянеш збоку на її рум'яні повні лиця, розкішну стать, блискучі очі і, певно, подумаєш: "Карай, боже, й довіку такою недугою!" Та ба, не все золото, що блищить. У пані Целіни хоч і все здається здорове, так що ж, нерви, нерви — от де її нещастя. Нічого її не болить, їсть добре, спить добре, травить добре, а все-таки чує в кожній хвили, що нерви її "страшно напружені", "як струни лютні", — мовляє вона, — що доволі найлегшого дотику, різкого звука, подуву вітерка, щоб їх збудити, зворушити, збентежити, щоб повалити її з ніг, довести до конвульсій, до полусмерті. Страшна то слабість, тим страшніша, що звичайно її ніжно і сердечно любий муж, пан Зефірин, має те нещастя — роздражнювати і розворушувати її бідні нерви. Нехай тільки вона крізь стіну вчує, як він іде по коридору і скрипить черевиками, або як ходить по своїм покої і посвистує, або нехай до її носа долетить запах його дорогої сигари або до її уха шелест книжки, котру він читає, — так уже нещастя готове. Де стоїть, там упаде, запищить, завищить, б'є довкола себе руками і ногами, а вже щоб в таку пору любий муж показавсь їй на очі, так не приведи господи, вмерла б, здається, на місці. І мусить бідний Зефірин, скоро тільки зачує виск і біготню по коридору, щодуху втікати з покою і з дому, бо буває й так навіть, що сама його присутність через стіну або й через дві якоюсь дивною магнетичною силою кидається на "страшенно напружені" нерви його жінки і погіршує її стан. Але що всього дивніше, так се ось що: запах засмальцьованих жидівських халатів та хлопських кожухів, юхтових і дьогтем мазаних чобіт, заваляних в стайні та в грязюці ніг прислуги, стукіт магля, ступи, ціпів і кузні, свист машини,

гавкання собак, калатання ножів в кухні, квакання качок, гомін іншої птиці та худобини, — ніщо се майже ніякого впливу не мало на її нерви. "Організація моя так ніжна, — говорила вона, — що всі оті грубі товчки проносяться, не доторкаючись мене, і що тільки найтонші найніжніші струни моєї душі спосібні видавати звуки і улягати постороннім впливам". А коли пан Зефірин не раз дивувався, відки се походить, що якраз його особа має на її "струни" такий фатальний вплив, то вона з чаруючим, немов омліваючим усміхом шептала йому:

— Бо я тебе дуже, дуже люблю! Найніжніші струни моєї душі нерозривно зв'язані з тобою, — від кожного твого руху вони вже тремтять. Знаєш, як магнетична ігла тремтить, коли наблизити до неї залізо. Така ігла — то я, а ти — залізо!

Хоч і як лестною для пана Зефірина була така назва, то все-таки вічне тремтіння його улюбленої "Ігли" було для нього Зраау якесь дивне, далі дуже прикре і неприємне. Він тисячі відав, возяв жінку по всяких купелях та товариствах, але вилічити дивну слабість показалось неможливим. Навіть початку її ніхто не міг знати, а сама пані Целіна найменше. Так якось раптом найшло на неї, та й годі, і то якраз в рік по їх шлюбі. До того часу була Здоровісінька, а нараз — нерви! І отсе вже п'ять літ вона, нещасна, хоч тілом цвіте, і, мов рожа, пишається, зате нервами не то жиє, не то помирає.

Вже й лікарі від неї відступили — крім одного, та й то такого, що диво дивне, як він і прийшов їй до вподоби. Простий цирулик з місточка Болотяного, а до того ще жидок. Правда, зове він себе магістром фармації і хірургії, але проте по ярмарках пускає хлопам кров і рве зуби, аж куриться. Правда, являючись у панським дворі в Сухобабах, він все прибраний по-європейськи, виголений і випарфумований, — одним словом, джентльмен. З себе він невеличкий, з низьким лобом, довгим закривленим носом, тонкими губами і широкими устами, з кістями, вистаючими на висках, і з довгими, як у малпи, руками а коротенькими ніжками, — та проте звинний, верткий і говіркий, а забавний який! Одним словом, зумів збудити для себе повне довір'я у недужої пані.

— Отсей Фледермаус один ще й держить мене на світі, — говорить часом мов знехотя пані Целіна.

— Ну, не розумію, як такий глупий голиборода може тобі помагати, коли й найславніші лікарі сього не могли? — говорить пан Зефірин.

— Що ж, мій милий, — оживлюється пані, — часом і сліпа курка зерно найде. А Фледермаус хоч лікар і поганий, але діагноз у нього, милий мій, діагноз! Знаєш, се вже такий дар у чоловіка, сказати б, вроджений!

— Ну, і як же він здіагнозував твою слабість? Що се за слабість?

— Не знаю. Се ще, каже він, його секрет. Мусить випробувати, переконатися, а тоді.

Два роки вже перебуває Фледермаус і переконується, чи добрий його діагноз, але ще, мабуть, настоящей правди не дійшов. А пані все нездужає та нездужає: ні смерті, ні попусту. Пана Зефірина се вже й нудити почало, але він не каже нічого, щоб не попусувати жінчиних струн, — віддається більше справам публічним.

Вже по обіді. Пані Целіна з ліжка не вставала, в ліжку таки й пообідала. Пан Зефірин пообідав сам, бо гості з луки прямо роз'їхались, лишаючи там пусте шатро, множество пустих бутілок, попсовану машину і пана Зефірина в великій лютості. "Іригація принесла йому іритацію", — кепкував пан маршалок, похитуючись в своїм повозі. І прочі гості, кождий про себе, не щадили іронічних заміток, але пан Зефірин не чув нічого.

Пані Целіна по обіді в добрім гуморі; Фледермаус був рано і зо дві години продовжав свій діагноз; дивним способом від самого того діагнозу пані якось легше робилось, нерви в спокоювались. Вона дзвонить і велить попросити до себе пана Зефірина. Той немало здивувався, бо таке диво рідко у них лупається; квасний, роздратований, іде він до жінчиного покою, не забуваючи натягти м'які калоші на черевики, щоб таки не роздразнити її нервів.

— Ну, мій милий Фірцю, — весело защебетала пані, — тішся зо мною, — пан Фледермаус обіцяв, що швидко буду здорова!

— Дай боже, дай боже, — пора би вже! — якось холодно процідив пан Зефірин.

— А, так холодно се кажеш? Ти мене вже не любиш! Тобі все одно, чи я живу, чи вмираю. О мій боже!

— Але ж, Ліночко, бійся бога, що ти говориш? Я тебе не любити? Душечко моя! Прости мені! Сей холодний тон зовсім з іншої причини!

— З якої?

— Та так, всякі клопоти, моя мила. А надто ще сьогодні. Ти знаєш, я спровадив з Англії машину для іригації, сьогодні й посвятили. І представ собі, ті болвани як почали помпувати, то й натягли всередину болота та камінців, загатили кляпу, а опісля коні як потягли, та й кляпу зламали. Тепер треба машину назад до Англії посилати до направи.

— Ха, ха, ха! — засміялась пані дзвінким своїм сміхом, котрий у іншої, звичайної людини свідчив би про ідеальне здоров'я. — То забавне! Бідний мій Фірцю! Жаль мені тебе, нещасний господарю! Але що ж твої гості? Я чула, що й той поганий маршалок був між ними.

— Був, — гірко аж скрикнув пан Зефірин. — Представити собі не можеш, що за грубіян. Спершу п'є, не перестаючи, а потому язикові волю дає. І гніватись на нього не смієш, бо опісля всього відопреться. "Е, любий сусідо, се твій славний вишняк з мене говорив, а я, їй-богу, ані на думці не мав тебе ображати!" А як машина зламалася, то трохи не тріс з радості. Представ собі: чиниться зовсім п'яним і, ніби в замішанні, при всіх гостях підходить до мене, стискає за руку і гратулює! Як я здержався, що не наговорив йому сатисфакцій, то й сам уже не знаю.

— І охота тобі возитися та панькатися з тим старим банкрутом! Я би на твоїм місці запиталась би його, чи в сутерепах його палацу гарні раки плодяться?

Пан Зефірин засміявся.

— Що ж, душенько, — не можна. Хоч банкрут, але все-таки бувший мільйонер і тепер ще на два роки маршалок повітовий. Правда, що мільйон свій він утопив, будуючи насеред ставу палац, котрий тепер, ще вверху не скінчений, фундаментами в воду лізе,

— ну, але ти знаєш, що палац у нього дуже дражлива річ.

— А тобі гратулювати, як машина попсувалася, то не дражлива?

— Та так-то воно, але що робити. Він, яко маршалок, міг би мені нашкодити, а я йому що зроблю? Краще, думаю собі, не займати біду, нехай щезає.

Розмова перейшла на інші предмети. Пані Целіна оживилася, підперла прекрасну головку на лікоть зграбної ручки, її густі, золото-жовті коси буйними хвилями спадали на її груди і плечі, очі її блищали, уста, червоні, як калина, так і просились до поцілунку, — пану Зефіринові мимоволі нагадалися медові місяці їх спільного життя. Він підсівся ближче, взяв її руку і поцілував. Вона нічого, він поцілував удруге. Розмова плила далше. Пані Целіна говорила, мов і не замічала, як пан Зефірин нахилився і поцілував її біле кругле плече. Але коли бідний чоловік нахилився ще нижче і діткнувся устами її рум'яного лиця і при тім незручно потрутив крісло, так, що воно стукнуло, нараз пані Целіна скрикнула, верескнула душу проймаючим голосом, кинулась навзнік і почала метатися на ліжку, немов в яких страшенних муках. Переляканий пан Зефірин поблід і не знав, що діяти: чи рятувати недужу, чи втікати, щоб своїм дотиком ще дужчого не додавати їй болю. На щастя, прибігли дві покоївки; на їх руки пан Зефірин здав свою жінку, а сам тихцем щодуху подався до свого кабінету. З півгодини чути ще було крик і виск нещасної пані, по чім все успокоїлось.

— От нещастя моє, — говорив пан Зефірин до вірного Теофана, — нещастя з такою жінкою. А що їй такого, і сам не знаю! І жий же тут з нею! Теофан!

— Прошу вельможного пана!

— Піди на село і кажи Одарці Ключниковій, нехай прийде до мене.

— Прошу вельможного пана, Одарка хора.

— То Насті Шарварківні.

— Настя пішла до міста, — була тут рано та й пішла.

— Sacrebleu!* Була тут, а ти мені не сказав?

— Вельможний пан при гостях були.

— Ну, то йди до кого хочеш, котра-будь нехай прийде. Тільки знаєш, з тих, що мені подобаються.

— Знаю, знаю, — сказав Теофан і вийшов.

VI

Минуло півроку. Осінь надворі. Направлена машина давно прийшла з Англії, давно залила цілу луку і перемінила її в здоровий ставок. Літом замість трави виріс на ній шувар та ситник, а декуди купками вибуяла хистка тростина. В ту пору, коли у людей була косовиця, на панській луці квакали жаби. Ціле село заходилося від сміху, а пан Зефірин тільки спльовував та мало не до крові тер лисину. А робітники все ще помпували та помпували воду з потоку.

— А покиньте ви до біса помпувати! — скрикнув одного дня пан Зефірин. — Хіба не бачите, що ставок з луки зробився!

— Як вельможний пан казали, так ми й робимо.

— Казали, казали! — передражнявав пан Зефірин. — Власного розуму у вас нема

настільно, щоб догадатися самим, що і як робити! Все вам кажи та й кажи! Тьфу!

Робітники відп'яли коні і лишили машину на божу волю на луці.

"Нехай просхне вода, — міркував пан Зефірин, — то земля напоєна швидко поросте і ще хоч під осінь косовиця буде".

Але вода не просихала, мабуть, під тоненьким пластом чорнозему була така глина, що не пропускала воду. Лука розкислася і ані думала поростати травною. Тільки шувар та водяне зілля розростались навзаводи.

— Проклята історія! — скрикував пан Зефірин кожного разу, коли тільки поглянув на нещасну луку. — Треба буде назад осушити, та й годі.

Але для осушення треба було робітників, а на робітників прийшлося ждати по осені. Якраз сьогодні й згодив пан Зефірин таки з свого села людей за 200 золотих ринських, щоб висушили його луку. А машину, котра між тим знов поламалась, велів розібрати і привезти додому.

Злий і невдоволений після таких розпорядків ходив пан Зефірин по своїм покої, коли втім увійшов Теофан.

— А що там, Теофане?

— Ясновельможний пан маршалок приїхав.

— Що? А той якого біса в робучий день? Гм. Проси!

То не сонце зійшло, а до покою пана Зефірина вкотилося широке, чисто виголене і розрадуване лице пана маршалка.

— А, вітаємо, вітаємо! Коханого пана маршалка! — з неуданою радістю скрикнув пан Зефірин, спішачи назустріч гостеві. — Що ж то за щасливий випадок провадить коханого сусіда?

— Гратулюю, гратулюю коханому сусідові! — басом заговорив пан маршалок, обнявши своїми могучими лапами обі пухкі руки пана Зефірина і щосили потрясаючи їх.

— Мені? А то чого?

— А похвали, публічної, всенародної похвали. О, вона вам зовсім справедливо належить, давно належалась!

— Мені? Публічна похвала? Де? Коли? Від кого? За що?

— Що, хіба ви не знаєте? Не читали газет? Не читали посліднього нумеру "Czas-y"?

— Хоч і встидно мені, а мушу признатися, що не читав.

— Ну, так я й думав! Ха, ха! Добре то кажуть: як бог дасть, то й у вікно на вилах подасть. Але ж то колосальне! Глядіть самі, от я немов знав, таки з собою взяв той нумер. Читайте! Отут, отут, — кореспонденція зо Львова з знаком двох параграфів! Знаєте, наш чоловік пише, добре поінформований. А що, га?

Пан Зефірин тремтячими з зворушення руками взяв широкий, як плахта, а зм'ятий, як стирка, лист краківської газети і прочитав з нього ось що:

"Вчора відбулося засідання утвореної при виділі краєвими комісії для піднесення краєвого рільництва, на которім між іншими відчитано справоздання, ласкаво уділене одною секцією товариства господарського о поступках рільного господарства в

подільських сторонах. З особливою похвалою піднесла секція світлу і невтомиму діяльність вельм[ишановного] пана Зефірина Андрониковського, властителя Сухобаб, на полі введення і розширення в тих сторонах раціональної господарки на лад західноєвропейський. Блискучих здобутків каже особливо надіятись розпочата в біжучім році з немалим коштом проба іригації сухих та неврожайних лук. Машина, спроваджена для сеї цілі прямо з Англії, збудована по найновішій системі і функціонує так легко, що пара коней запряжених в керат, можуть без труда виконувати всю потрібну роботу. Комісія радо прийняла до відомості сей потішаючий факт і, згадавши також про давніші заслуги пана Зефірина Андрониковського на полі сільського господарства, іменно ж про його теоретичні праці, ухвалила запросити його в свої члени, надіючись, що на тім гоноровім становищі схоче і зможе також цілому краю рівно цінні віддавати услуги".

Під час читання сього півурядового документа не тільки руки, але й губи і ноги пана Зефірина чимраз помітніше почали тремтіти, голос його затих, дух йому в груді захватило. Була хвиля, коли в голові його промайнув сумнів, чи се, може, не гірка іронія, але довгим життям і вихованням втолене в кров і кість його комедіанство зараз взяло верх.

— Га, така видно воля божя, — сказав він з удаваною резигнацією, — не суджено мені спокійно доживати віку в моїм тихім куточку. Що ж, чим можу, готов послужити краю! —

— Ну, ну, і багато можете, дуже багато! — заохочував його маршалок. — Гратулюю, гратулюю! Щасливої вдачі на новім полі! Хто знає, дорогий сусідо, — се таке поле, по котрім много стежок провадить, а деякі й дуже високо ведуть! Дай боже, дай боже! Не можете собі представити, як щиро мене врадувала отся звістка!

— Щиро, сердечно дякую вам, дорогий пане маршалку, що були такі ласкаві і трудилися, щоб мені о тім донести!

— Сусідська річ, сусідська річ, — що ж, за що ж тут дякувати? Хіба ж ви б зо мною в данім разі інакше поступили?

— О, певно, певно! — сказав пан Зефірин, задзвонив і велів Теофанові принести закуску і бутилку бордо з пивниці, щоб з дорогим паном маршалком "обілляти" таку радісну новину. Радість пана Зефірина ще збільшилася, коли під час снідання принесено йому пошту: з-поміж газет і листів здалека вже виднівся товстий пакет з штампілією виділу краевого. Се було письмо від комісії для піднесення краевого рільництва, підписане головою тої комісії князем С. і секретарем графом Р. і запрошуюче пана Зефірина в її члени.

Пан Зефірин був простий шляхтич і навіть свого роду доробкевич, а такі високі титули, як князь і граф, робили на нього якийсь магічний вплив. Всі сумніви о тім, чи справді такі великі його заслуги, як розплескано, і чи справді зможе і зуміє він зробити дещо доброго для краю, розвіялись, мов дим на вітрі, перед блискучою перспективою — засідати разом, радити разом, рішати які б там не було діла разом з князями і графами. Адже ж і на нього через те спливає частина графської та князівської світлості! Він чув

добре, що його сусіди-шляхтичі, хоч банкроти по більшій часті, все-таки якось згори, косо дивляться на нього, — що його заможність будить у них тільки зависть, а не поважання, а його панські манери частенько-таки викликають легесенький іронічний сміх на їх устах. Ну, тепер сього не буде! Чоловік, котрого князі і графи uznали гідним засідати між собою, котрого самі туди запрошують, котрого заслуги публічно вихваляють, — такий чоловік може чути себе певним на своїм становищі, може чути себе вищим над покутну зависть та застінкові шепти!

VII

Пан маршалок поїхав, випивши на радощах не одну, а дві бутилки бордо. Пан Зефірин бистрими кроками ходить по своїм кабінеті. Голова і серце його повні радісною новиною. Він махає руками, говорить сам з собою, то сідає, то знов встає, — очевидно, почуває потребу поділитися з ким-небудь своїм щастям. Вкінці рішається, надіває калоші поверх черевиків і тихесенько йде до кабінету своєї жінки, що все ще якось не може здвигнутись з ліжка.

Не пройшло й п'яти мінут, як він назад не ввійшов, а влетів до свого кабінету. На ньому лица нема, блідий, як стіна, тремтить і зубами січе, мов опущений в ледову воду, руки судорожно мечуться в воздуху, хапаючи щось невловиме, очі помутніли і вперлися кудись в неозначений простір. Що се з ним сталося? Ах, проста річ, він не впору прийшов до кабінету своєї жінки і побачив, як магістр хірургії Фледермаус діагностував її слабкість. І більше нічого.

Мов скажений забігав пан Зефірин по своїм кабінеті. Вихром носились думи в його голові. Глянув на письмо комісії і гірко всміхнувся.

— Проклята комедія! На біса мені її! — сказав крізь затиснуті зуби і шпурнув письмо в кут. — В мене своєї комедії аж по шию! Тьфу! Оттак подумай! Оттак поміркуй! Нерви, напружені струни, ніжні звуки, а вона он що! Тьфу!

В хаті душило, тіснило його. Вибіг на подвір'я, щоб провітритись. Нараз під шопою побачив прип'ятого осідланого коня пана Фледермауса. Безумна, дитська думка стрілила йому в голову, думка, певно що не гідна поважного обивателя і члена краєвої комісії для піднесення рільництва, але все-таки думка, на яку може здобутися чоловік в таким людоднім і поганім настрої, в яким находився в тій хвилі пан Зефірин. А вдоватку ще він побачив якраз пана Фледермауса, що, скулений, очевидно стривожений, вихопився з дому і, не оглядаючись, нічого не бачачи, підтюпцем біг до свого коня, — Доброго здоров'я, пане Фледермаус! — крикнув трохи що не над його ухом Зефірин. Жидок аж стрепенувся, мов громом пришиблений.

— Мама лебен!.. Вус тойгт мер дус!* Доб... доб... доброго... — лепотів Фледермаус, з лютого переполоху стративши власть над своїм язиком. Коліна його так і зателіпались, зуби на лярум задзвонили, — він не міг ні йти, ні стояти, а— очевидно, готовився-таки на місці сісти на землю.

— Що пан нас так вчасно покидає? — говорив пан Зефірин, немов і не бачачи Фледермаусового переляку; на ділі ж постава нещасного жидка такою видалась йому забавною, що він не міг відмовити собі нелюдської приємності якнайдовше помучити

його.

— Ві гайст* вчасно? Вісімнадцята чи то п'ятнад... pardon, дванадцята год.. год... год... дина!

— Чи не хорі ви, пане Фледермаус? Що се таке з вами? — — запитав пан Зефірин.

— Я? Як то, ясновельмо... мо... можний па... па... па... не?

— Та так, і мову вам відняло, — ви ж звичайно добре говорили. І трясетесь, як на різні, і бліднієте, то червонієте! Ну, не дай же боже, щоб ви часом від моєї жінки нервів не набралися!

— Вель... вель... вельможний пан жарту... ту... тує.

— Ні, не жартую, а щоправда. Страшно на вас дивитися! Що вам такого? Я насерйо за вас неспокійний!

— О, ні... ні... чого! Перепрошаю, чи то, pardon, дякую пану. Я здоров, зовсім здоров!

— Не вірю, не вірю! Бійтеся бога, таж ви кроку не можете зробити. Ви от-от упадете на землю!

Жидок, тремтячи усім тілом, трібував усміхнутися, але сміх той вийшов такий кислий та кумедний, що пан Зефірин аж зареготався, та так голосно і дико, що йому аж в п'ятах постило.

— Фе, хто ж видів так піддаватися слабості? Пане Фледермаус, таже ви якийсь доктор! Ану, розрушайтесь, зараз вам ліпше стане! Давайте побіжімо, хто скорше коло стирти стане, ану!

І, не чекаючи відповіді, пан Зефірин ухопив Фледермауса за руку, стис її, мов залізними кліщами, і пустився бігти.

— Проше пана! Проше пана! — либонів жидок в смертельній тривозі, але голос його урвався, ноги подріботіли слідом за скаженими скоками пана Зефірина, але швидко відмовили служби, і Фледермаус з цілого розмаху гепнувся на землю.

— Ай, ай, ай! — запищав він. Пан Зефірин став над ним і дивився, як він, все ще одубілий зо страху, силується встати, а не може.

— Ха, ха, ха! Отто доктор! Отто мужчина! Тьфу! — кричав пан Зефірин, вхопив його з виразом огидливості за руку, шарпнув щосили і ще дужче переляканого поставив на ноги.

— Про... про... прошу ясного пана, — лебедів отуманілий Фледермаус.

— Що таке, мій дорогий друже?

— Про... про... прошу, — я хочу додому їхати.

— Додому? Мій боже, а тут хіба не дім?

— До себе, до міста.

— Ну, і що ж, хіба я вас не пускаю? З богом! Щаслива дорога! Тільки я ще раз кажу, — ви, мабуть, хорі. Може, вас відвезти?

— Ох, у мене є кінь! Я не хорий, я заїду сам.

— Ну, так за чим же діло стало? Ага, вам, може, заплатити за той... як-то його... за діагноз моєї жінки? Я готов. Я зараз! Тільки ходіть до мене до кабінету, зробіть

рахунок, а я в тій хвилі.

— Ні, ні, ні! — аж руками затріпав жидок, обливаючися смертельним потом. — Нащо того? Я — так...

— Ну, як воля ваша, — ваше не втече. Не хочете нині, то найдемо інший час. А як думаєте? Так, по совісті скажіть: видужає моя жінка чи ні?

— О, видужає, видужає, тільки прошу, най я їду додому!

— О, мій добродію, їдьте, їдьте, коли б тільки видужала!

Жидок все ще непевним кроком поплівся під шопу, але даремне було його силування, щоб вилізти на коня: і руки, і ноги — все відмовляло послуги. Пан Зефірин сам-таки його висадив.

— Нехай уже й так, випроваджу вас аж за браму, бо виджу, що ви щось нездорові, — сказав він, беручи коня за поводи.

— Ох, не треба, не треба! — лепетав жидок, але дарма. Пан Зефірин держав в руках і його, і коня. Виїхали.

— Ну, будьте здорові, пане Фледермаус, не згадуйте лихом, — сказав пан Зефірин. — Але гов, сідло у вас щось погано стоїть! — І поправив сідло, та так поправив, що кінь відразу дуба став, опісля задом угору фиркнув, а затим, щосили стрепенувши всім тілом, рванувся як скажений і погнав вихром по рівній дорозі. Фледермаус ані гласу не пустив, але щосили руками і ногами держався на коні. Нараз кінь став і почав поступатися взад, раз у раз то на задні ноги зводячись, то задом угору фиркаючи. Коли се нічого не помагало, він повернувся задом вліво, обкрутився разів кілька в скажених скоках довкола, а затим знов рванув наперед, аж землю рвучи копитами. За яких п'ятсот кроків знов зупинився, знов ті самі маневри. Та сим разом діло було над глибоким ярком, в котрім на дні стирчало грубе каміння та декуди росло терня. Вертячись взад, то вліво, то вправо, кінь задніми ногами шубовснув в ярк. Фледермаус тільки гикнув і коміть головою з коня покотився в ярк, а кінь поверх нього.

Пан Зефірин від брами бачив сю скажену гонитву, але серце його було мов задеревіле, йому не жаль було жидка. Він чув до нього не ненависть, а обридження, мов до жаби, котру без жалю вбиваєш каменем. Аж коли побачив, що кінь і їздець попадали в ярк, звільна, не спішаючи, пішов туди.

Ще не дійшов і до півдороги, коли кінь виліз із ярка, але без їздця і без сідла. Виліз та й став, мабуть, добре-таки потовкся і перелякався, — хріп і землю гріб копитом. На дні ярка стогнав Фледермаус.

— Боже, а тут що сталось! — скрикнув пан Зефірин, ніби несподівано наткнувшись на сю нещасну пригоду. — Пане Фледермаус, а вам що такого? Упали, покалічилися?

— Ох, упав! Руку злавав! — стогнав жидок, піднімаючись з трудом. Ліва рука його справді звисала безвладна, була зламана вище ліктя.

— Руку зламали! Що за нещастя! Ходіть, я вас порятую, — добре, що тут недалеко до мене, — тут вас оглянемо, оббандажуємо і додому відвеземо.

— Ні, ні, ні, не хочу до вас, — закричав жидок. — Я сам на своїм поїду, — правою рукою! Тільки допоможіть осідлати і підсадіть! Поїду, поїду, то недалеко! Ох-ох-ох!

Пан Зефірин, злобно всміхаючись, осідлав коня, кинувши геть набік ту тернову гілку, котру перед тим вложив був під сідло. Стогнувши та кленучи весь світ і себе, поїхав Фледермаус додому. Зламана рука безвладно висіла при його боці, причиняючи йому страшні болі.

А пані Целіна того-таки дня видужала, і так-то вже любить пана Зефірина! Правда, з іригації нічого не вийшло, машину як розібрано, так і не складено, а головні часті двірський коваль виробив на підкови, тільки рура від помпи досі гниє на подвір'ї, заржавіла та до половини погрузла в болоті. Проте пан Зефірин має славу поступового і раціонального господаря, а на першій засіданні комісії для піднесення краевого рільництва великий оплеск здобув собі "глибоко обдуману і блискучу", — як писали газети, — промовою о культурній місії двора серед громади.